

ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА СТАДИОНА НА ФИЛИПОПОЛ

Людмил Вагалински

Основният проблем при стадиона във Филипопол е окончателното му идентифициране като вид архитектурно съоръжение. Споровете започват непосредствено след 1923 г., когато случайно са открити амфитеатрални редове-седалки при ул. "В. Коларов" N 1 (непосредствено от ЮИ страна на площад "19 ноември") и останки от зидани пилони с декоративни пиластри при ул. "В. Коларов" N 23¹. Мненията са две – амфитеатър и стадион. Тезата за стадион се налага с труда на Д. Цончев² и господства в нашата литература до 1973–75 г., когато проведените под ръководството на Лилия Ботушарова археологически разкопки възкресяват³ възгледа за амфитеатър. В резултат на недостатъчната мотивировка на двете мнения в нашата научна литература липсва единно становище по въпроса – част⁴ от авторите са за стадион, а други⁵ – за амфитеатър. Появи се и трето предложение – цирк⁶. Стигна се дотам, че в една и съща статия⁷ във Филипопол са идентифицирани и стадион, разположен "между склоновете на Тексим тепе и Сахат тепе", и амфитеатър, ситуиран "на площад 19 ноември (Джумаята)", т. е. на едно и също място.

Мнението за цирк въобще не е аргументирано. Авторът се задоволява с декларативното твърдение: "Това е стади-

он-хиподром, който в историята на архитектурата се обозначава с циркус". В случая се смесват две различни по размери и конструкция архитектурни съоръжения. Античният цирк е предназначен за състезания с колесници, което определя и много по-големите му размери в сравнение със стадиона, задоволяващ по-малките пространствени нужди на атлетите. Според Д. Цончев⁸ и неговия план пистата на филипополското съоръжение има дължина "малко над 180 м" и ширина между 25–30 м. Такава или подобна ширина на пистата дават и други български автори⁹. Тя е съществено по-малка както от обичайната ширина на западнопровинциалните циркове (70–80 м), така и от силно вариращата ширина на цирковете в източните римски провинции – 49/51 м до 90/97 м¹⁰. При това стълбищните пътеки при цирковете не пресичат подиума на театрона¹¹, какъвто е случаят с филипополското съоръжение. Ще добавя и факта, че до тетрархията в Мала Азия и Балканите не се строят монументални циркове. Единствено изключение е циркът в Гортин, Крит, изграден през късен II век. Започнатият при Септимий Север в Константинопол цирк е завършен едва между 324–330 г.¹² От друга страна засега липсват каквито и да са сведения за наличие на цирк (хиподром) или за ор-

ганизирани състезания с колесници във Филипопол. Информацията¹³ от Ана Комнина за наличието на "твърде голям хиподром" в града е обяснимо. Тази високо ерудирана византийска принцеса живее и твори във време (1083–1148), когато стадионите отдавна са забравени и тя естествено отъждествява развалините във Филипопол с познатия ѝ съвременник – хиподрума, чийто план наподобява много този на стадиона. В нейното съчинение столетията са изтрили не само времето на неговото построяване, но дори и спомена за основателя на града – и двете събития са погрешно приписани на император Филип Араб.

Като аргумент за определянето на съоръжението като амфитеатър се сочи наличието на "подземие, свързано с арената", определено като "характерен момент на архитектурния план на амфитеатрите"¹⁴. Подтрибунни помещения (не непременно подземни), свързани с арената и предназначени за животни, гладиатори, бестиарии и персонал, са действително задължителни за амфитеатъра, но от текста¹⁵ на автора се разбира, че всъщност става въпрос за подземен коридор, прокопан в естествения терен и осигуряващ достъп (излаз) чрез засводен вход до сградата. Засводени входове, и то точно на сфендона, какъвто е нашият случай, имат и някои стадиони – на Домициан в Рим (дн. Пиаца Навона), в Афродизия¹⁶. Очевидно самият терен налага прокопанването на коридора, който сам по себе си няма еднозначна идентифицираща стойност. В него са открити "животински кости и железни инструменти за почистване на животните", от които за съжаление са показани само рога¹⁷, които могат да бъдат и от по-късно време, когато съоръжението не е използвано по предназначение. Ще добавя, че по обграждащия арената подиум липсват всякакви следи от задължителните (при неговата малка височина) допълнителни предпазни съоръжения – мрежа, ограда, въртящи се цилиндри – необходими за провеждане на ловни зрелища. Нещо пове-

че, още през 1981 г. Теофил Иванов¹⁸ обърна внимание на факта, че стъпалата между мраморните седалки слизат чак до арената, което е абсолютно недопустимо и безпрецедентно за сграда, строена като амфитеатър.

Проведените през 1975 г. археологически разкопки потвърждават наличието на останки от трибуните, нанесени у Цончев като западна права страна, т. е. доказва се принадлежността на зиданите пилони и сфендона към едно архитектурно съоръжение. Този факт е от съществено значение за определянето на филипополския стадион като такъв. При архитектурното заснемане на тези останки обаче е установено, че: "В плана на Цончев те са нанесени по фасадните стени в едно оформление на западната страна, но реално лежат навътре от фасадните стени на разстояние от 5.35 до 6.70 м, измерено до първия ред седалки"¹⁹. Въпросното обстоятелство се използва като аргумент в полза на тезата за амфитеатър, но авторите не нанасят в плана към своята публикация тези корекции. Всъщност фиксираните отклонения вероятно маркират едно плавно разширение на шестата, постигнато чрез огъване на западния подиум на седалките на стадиона. Образованата дъга има максимално отклонение от мислената права в размер на 1.35 м – крайно недостатъчна стойност за елипсата на един амфитеатър. За сметка на това подобна умишлена извивка притежават редица антични стадиони. Така например трибуните на стадиона в Делфи²⁰ след неговата реконструкция през II в. имат максимално огъване в центъра в размер на 1.5 м. Цифрата е много близка до стойността на максимално огъване на подиума на филипополския стадион, на който са провеждани именно Питийски игри. При стадионите в Атина²¹ (реконструиран също през II в.) и в Афродизия²² (I в.) това огъване достига в центъра на трибуните до 4–5 м. Същото архитектурно решение се открива и в някои антични циркове²³. За разлика от ентазиса в класическия гръцки ордер, тук

причината е чисто прагматична – увеличаване полезрението на зрителите, седящи в двата срещуположни края на стадиона или цирка. Ще прибавя, че през май 1975 г. са разкрити "до 5 реда седалки, разположени в права линия на разстояние повече от 30 м"²⁴, което е несъвместимо с плана на един амфитеатър. Въпреки това на пловдивската общественост е предоставен макет на такъв²⁵ с вътрешни диаметри 104 x 41 м. Те автоматически го нареждат на шесто място по площ на арената сред амфитеатрите на цялата империя²⁶. Сам по себе си този факт все пак е приемлив, ако не е странното съотношение (1:2.5) между малката и голямата вътрешна ос, което придава нецелесъобразна и несрещана при амфитеатрите силно удължена форма. Ще завърша обсъждането на проблема за идентифицирането на стадиона във Филипопол като такъв с известното сведение на неговия съвременник Дексип, отнасящо се до похода на Книва през 250 г.: "(Приск) издал заповед всички да се съберат в стадиона, който бил вътре в града, понеже имал нещо да съобщи на народа от страна на императора"²⁷. Местоположението на разглежданото архитектурно съоръжение също съвпада с това меродавно известие²⁸.

По-сложно стои въпросът с датировката на стадиона. Ще започна с неговото мнимо предримско съществуване. Идеята не е нова. Още през 20-те години М. Апостолидис лансира мнението за елинистически предходник на филипополския стадион²⁹. По-късно М. Матеев допуска, че "през втората половина на IV в. пр. н. е. при изграждането на новата крепостна стена на Филипопол от македонците... е възможно и една скромна диспозиция на стадион". В следващите редове възможността прераства в увереност, аргументирана с "маниера на диспозиция" и "димензионирането на пистата", която е "много по-дълга от римския стадиум (177.6 м), в нашия случай е над 220 м"³⁰. Вярно е, че през класическата и елинистическа епоха гърците строят своите стадиони, съобразявайки се изключително с

терена, т. е. търсейки подходящ релеф. Но дори по онова време при нужда те комбинират природните дадености с изкуствени подпорни стени – в Делфи, в Приене³¹. Тази традиция продължава обаче и през римско време, когато в източните провинции може би единствено стадионът в Перге, Мала Азия³², е изграден върху сводови конструкции. Дори стадионът на Хадриан в разкошната му вила в Тиволи е зависим от терена. Погрешно е да се смята, че строителите през императорската епоха игнорират природните улеснения и залагат изключително на изкуствени конструкции при изграждане на съоръжения за зрелища. Дори по това време на напреднала строителна техника и големи финансови възможности се строят и амфитеатри (и то в западните провинции), и църкове върху подходящ естествен терен³³. С други думи разположението на филипополския стадион не може да бъде довод в полза на предримското му съществуване. Дължината на неговата писта, предвид на нейната неуточненост³⁴, също не трябва да се използва като аргумент. Самият М. Матеев проявява известна несигурност по отношение размерите на стадиона³⁵. От друга страна не римският стадий, както твърди същият автор, а делфийският, е с размер 177.55 м³⁶. С придадената през II в. сфендона общата дължина на пистата на делфийския стадион става 192 м³⁷, т. е. горе-долу колкото филипополската. А именно Питийски игри се провеждат във Филипопол и няма причина в дължината на стадиона му да заляга римският стадий. И през императорската епоха стадионът си остава елинско съоръжение с дължина, съобразена с някои от гръцките стадиони. Това важи особено за източните провинции, към които принадлежи и Тракия. Всъщност стадиони на запад се откриват само в Рим. Като самостоятелни съоръжения тук те имат или силно скъсени³⁸, или значително увеличени³⁹ размери. При това в тях не заляга римският стадий на М. Матеев. Тезата за предримски произход на стадиона във Филипо-

пол поддържа и К. Колев⁴⁰. Мотивира се с "археологически данни", които не конкретизира (вероятно визира предположенията на М. Матеев), както и с едно несериозно "сведение с легендарен характер, запазен до 16 в.". С други думи засега липсват достоверни данни за инак възможното предримско съществуване на филипополския стадион.

Спорна е и датата на построяването му в неговия сегашен вид. Според М. Матеев⁴¹ това е извършено, или поне започнато, при Хадриан. Аргументите му са стиловите белези на архитектурната украса, както и "оформлението и размерите на пистата и зрителната част". Що се отнася до стиловите особености, авторът се задоволява с общи, неподкрепени констатации, без да излъчи нито една особеност, подкрепяща тезата му. На практика той изхожда от презумпцията, че щом при Хадриан са извършени редица реконструкции на обществени сгради в източните провинции, същото е направено и с филипополския стадион. Забележително е в случая, че сред своите аналогни авторът няма нито един стадион. Сред публикуваната архитектурна украса забелязвам ъглов корниз, украсен с релефни превързани палмети⁴², които се появяват именно при Хадриан⁴³. В най-добрия случай обаче този факт се явява само един *terminus post quem* за изграждането на филипополския стадион. Матей Матеев допуска и някои неточности. "Употребеният червен хоросан в откритите зидове", за който между прочем не споменава никой от разкопвачите, не може да се определя като принадлежащ на "ранния римски период"⁴⁴. Не седалките от първия ред⁴⁵, а тези откъм стълбищата⁴⁶ са украсени с релефно изображение на лъвски крак.

През 1964–66 г. Камен Колев пише, че "можем със сигурност да твърдим за съществуването на стадиона през неговото (Антонин Пий – б. м.) време – първата половина или средата на II в."⁴⁷. Аргументът му е монета, сечена във Филипопол при управлението на император

Антонин Пий, върху чието опako според автора между многото изображения е представен и главният вход на стадиона. Монетата е единствена и върху нейните изображения и особено неподправена стойност трябва да се произнесат и други нумизмати. Очевидно обаче и самият автор се съмнява в нея, щом 10 години по-късно заявява, че стадионът "е изграден заедно с крепостната стена през втората половина на II в."⁴⁸, т. е. около или в 172 г. На същото мнение са и Л. Ботушарова и Т. Иванов⁴⁹. По-късно последният автор се ограничава с констатацията, че "досега не е предложена точна датировка на стадиона"⁵⁰. Съгласен съм с него доколкото мнението за синхронно построяване на Маркаврелиевата крепостна стена и стадиона въобще не е аргументирано. Възможно е разбира се стадионът да е построен през II в. Към това допускане скланя обстоятелството, че болшинството нови стадиони в източните провинции са изградени едва тогава. По същото време са реконструирани и редица по-стари стадиони⁵¹. Но поради липса на солидни аргументи това си остава само една хипотеза. Наличието на сфендона показва за сетен път, че стадионът е построен в сегашния си вид именно през римския период⁵², но не ми помага да прецизирам датировката. Липсата на регистрирани поправки, богатата архитектурна мраморна украса, в която не е забелязано разнообразие, водят към извода за изграждане в сравнително кратък период, подплатен със значителен икономически просперитет на града. На последното изискване отговаря най-точно управлението на Северите. И епиграфският, и нумизматичният материал, и писмените извори, свързани със стадиона и с провежданите на него Питийски игри, не предхождат по време управлението на Каракала (198/211 – 217 г.). С други думи на настоящия етап на археологическо изследване на стадиона и наличната изворова база съм длъжен да приема като най-меродавно мнението на Д. Цончев⁵³, че стадионът е изграден при Каракала, с уточнени-

ето преди 214 г., когато се смята, че са проведени Александрийските игри във Филипопол.

Някои епиграфски данни подсказват, че в града се организират

Питийски игри и през втората четвърт на III в.⁵⁴ Археологическите проучвания показват, че съоръжението престава да се използва през IV в., когато е унищожено от пожар⁵⁵.

БЕЛЕЖКИ

¹ Ботушарова, Л., В. Танкова. Материали за археологическа карта на Пловдив. - ИМЮБ, VIII, 1982, бел. 24.

² Tsontchev, D. Contributions a l'histoire du stade antique de Philippopolis. Sofia, 1947.

³ Ботушарова, Л. Амфитеатърът на Филипопол. НАМ, Пловдив, 1980.

⁴ Колев, К. Таксимтепе, изобразено върху антични монети от Филипопол. - ИМЮБ, III, 1977, с. 103-122; Колев, К. Стадион или амфитеатър във Филипопол и неговата адаптация (част I). - в. "Отечествен глас" (Пловдив), XXXVII, 10449, 18.I.1979, с. 4; Колев, К. Богати монетни постъпления в нумизматичния отдел на Археологическия музей в Пловдив. - ИМЮБ, VI, 1980, с. 79-93; Иванов, Т. Градоустройство. Архитектура. Укрепителна система. - В: История на България, I, 1979, с. 334-335; Иванов, Т. Урбанизация и държавна традиция. С., 1981, с.103.

⁵ Ботушарова, Л. Амфитеатърът на...; Ботушарова, Л., В. Танкова. Материали за...; Gotscheva, Zl. Epigraphische Zeugnisse zu den Gladiatorenkämpfen in der Provinz Thrakien. - Das Altertum, 27, 1981, 2, S. 90; Gotscheva, Zl. Gladiatorenkämpfe in Thrakien. - Klio, 63, 1981, 2, S. 498; Тончева, Г. Спортът и игрите по нашите земи през античността. - В: Физическата култура и спортът в България през вековете. С, 1982, с. 16-18; Попова-Мороз, В. Римският императорски портрет и императорският култ в Тракия и Мизия. - В: IV конгрес на БИД. С., 1987 (под печат), с. 17.

⁶ Матеев, М. Циркусът на Тримонциум. Част I. - в. "Отечествен глас" (Пловдив), XXXVI, 10513, 18.IV.1979, с. 4; Матеев, М. Циркусът на Тримонциум. Част II. - в. "Отечествен глас", 10514, 19.IV.1979, с. 4.

⁷ Тончева, Г. Спортът и..., с. 15, 18.

⁸ Tsontchev, D. Contributions...

⁹ Матеев, М. Стадионът на античния Филипопол. - ГНАМ, VII, 1971, 135-151 - 29,60 м. Авторът е също архитект и съименник на по-горе цитирания М. Матеев; Колев, К. Монетите като извор за историята на Пловдив. - В: Археологически проучвания за историята на Пловдив и Пловдивския край. Пловдив, 1966, с. 78 - "около 30 м"; Колев, К. Стадион или... - 35,52 м; Димитров, Д. II. Архитектура на българските земи от най-старо време до създаването на българската държава в VII в. - В: Кратка история на българската архитектура. С., 1965, с. 40 - 25/30 м; Тончева, Г. Спортът и... с. 15 - 29 м.

¹⁰ Humphrey, J. H. Roman circuses. Arenas for Chariot racing. London, 1986, p. 536.

¹¹ Hönle, A., A. Henze. Römische Amphitheater und Stadien. Atlantis Edition Antike Welt, 1981, Abb. 75, 181.

¹² Humphrey, J. H. Roman..., p. 539, 579.

¹³ Гръцки извори за българската история, VIII, 1972, с. 135.

¹⁴ Ботушарова, Л., В. Танкова. Материали за..., бел. 24.

¹⁵ Пак там, с. 57; Ботушарова, Л. Амфитеатърът на...

¹⁶ Erim, K. T. Les monuments d'Aphrodisias. - Les dossiers d'archeologie, 1989, 139, p. 26; Hönle,

⁵⁴ Ще бъдат разгледани в друга статия.

⁵⁵ Ботушарова, Л. Разкопките на театъра на Филипопол. - МПК, 1980, 1, с. 11-12;
Кесякова, Е. Акведуктите и водоснабдяването на Филипопол. - Археология, 1983, 1-2, с. 72-73.

ONCE AGAIN ABOUT THE STADIUM OF PHILIPPOLIS

Ludmil Vagalinski

(Summary)

The author analyses exhaustively existing points of view on functional purpose and date of this ancient structure. He maintains a thesis that it is a stadium which was built or at least was completed during the reign of Caracalla.

А., *A. Henze. Römische...*, Abb. 153, 166.

¹⁷ *Ботушарова, Л.* Амфитеатърът на...

¹⁸ *Иванов, Т.* Урбанизация и..., с. 103.

¹⁹ *Ботушарова, Л. В. Танкова.* Материали за..., бел. 25.

²⁰ *Гречина, М.* Стадионы. История, проектирование и строительство. Киев, 1957, с. 33, рис. 37.

²¹ Пак там, с. 33, рис. 34.

²² *Erim, K. T.* Les monuments...

²³ *Humphrey, J. H.* Roman..., p. 445, 498.

²⁴ *Колев, К.* Стадион или...

²⁵ Пак там.

²⁶ Срв. размерите на 48-те амфитеатъра, дадени у: *Benario, H. W.* Amphitretres of the Roman World. - *The Classical Journal*, 76, 1980-81, 255-258.

²⁷ Гръцки извори..., I, 1954, с. 5.

²⁸ Стадионът е разположен в СЗ ъгъл на античния град в равнината, до вътрешното лице на Маркаврелиевата стена.

²⁹ *Tsontchev, D.* Contributions..., p. 40.

³⁰ *Mameev, M.* Стадионът на..., с. 135, 150.

³¹ *Гречина, М.* Стадионы..., с. 29.

³² Пак там, рис. 43-44, с. 36.

³³ *Hönle, A., A. Henze. Römische...*, Abb. 143; *Humphrey, J. H.* Roman Circuses... p. 508.

³⁴ *Tsontchev, D.* Contributions..., "малко над 180 м"; *Колев, К.* Монетите като..., с. 78, "около 200 м"; *Колев, К.* Стадион или амфитеатър във... - 250 м, а "без манипулационните пространства 185 м"; *Колев, К.* Античният стадион във Филипопол. - в "Отечествен глас" (Пловдив), XXII, 6221, 10.XI.1964, с. 41, "стадионът е дълъг 180 м"; *Димитров, Д. П.* Архитектура на... - 190 м; *Тончева, Г.* Спортът и игрите... - 177 м.

³⁵ Външните размери са ту 250 x 70 м, ту "около 240 x 65 м". Срв. съответно: *Mameev, M.* Стадионът на античния...; *Matheev, M.* Le stade antique de Philippopolis en Bulgarie. - *Les dossiers d'archeologie*, 45, 1980, p. 88-89.

³⁶ *Гречина, М.* Стадионы..., с. 15.

³⁷ Пак там, рис. 37.

³⁸ Стадионът на Палатинския хълм има писта с размери 130 x 28 м. Вж.: *Гречина, М.* Стадионы..., с. 39-40, рис. 45.

³⁹ Стадионът на Домициан (дн. Палацо Навона) е с размери 175 x 106.10 м. Вж. *Hönle, A., A. Henze. Römische...*, S. 170, Abb. 168.

⁴⁰ *Колев, К.* Стадион или амфитеатър във...

⁴¹ *Mameev, M.* Стадионът на..., с. 146.

⁴² *Tsontchev, D.* Contributions..., T. 41/1.

⁴³ *Иванов, Т.* Върху някои аспекти на архитектурата на агората в Никополис ад Иструм. - *Археология*, 1979, 3, с. 7-8.

⁴⁴ *Mameev, M.* Стадионът на..., с. 150.

⁴⁵ Пак там, с. 149.

⁴⁶ *Ботушарова, Л.* Амфитеатърът на...

⁴⁷ *Колев, К.* Монетите като..., с. 77; *Колев, К.* Античният стадион...

⁴⁸ *Колев, К.* Таксимтепе, изобразено върху..., с. 110.

⁴⁹ *Ботушарова, Л. В. Танкова.* Материали за..., бел. 24; *Иванов, Т.* Градоустройство..., с. 335.

⁵⁰ *Иванов, Т.* Урбанизация и укрепителна..., с. 103.

⁵¹ *Гречина, М.* Стадионы..., с. 31.

⁵² Пак там, с. 33.

⁵³ *Tsontchev, D.* Contributions..., p. 41.